

JANINA CZYSZKOWSKA
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

ROLA GOSPODARSTW PRYZAGRODOWYCH W PRODUKCJI, DOCHODACH I ŚWIADCZENIACH NA RZECZ PAŃSTWA W SPÓŁDZIELNIACH PRODUKCYJNYCH

Z punktu widzenia statutu, gospodarstwa przyzagrodowe — w przeciwieństwie do gospodarstwa zespołowego stanowiącego własność grupową — są osobistą własnością członków. Jednak z punktu widzenia produkcji obie te formy gospodarstw stanowią jeden wspólny warsztat produkcyjny, a wytwarzane produkty w gospodarstwie zespołowym i przyzagrodowym łącznie stanowią o poziomie produkcji spółdzielczej. Nieuwzględnianie w badaniach i publikacjach produkcji gospodarstw przyzagrodowych wynika często z trudności w zebraniu i obliczeniu danych. Zasadniczą trudność sprawia obliczenie produkcji i dochodów gospodarstw przyzagrodowych. Trudność ta dotyczy zarówno metody obliczeń, jak i zebrania źródłowych materiałów.

Potrzeba uwzględniania gospodarstw przyzagrodowych w badaniach dotyczących spółdzielni produkcyjnych w ostatnich latach jest bardziej uzasadniona niż w okresie pierwszych lat rozwoju spółdzielczości produkcyjnej w kraju. Od r. 1957 rola i ciężar gatunkowy gospodarstw przyzagrodowych w gospodarce spółdzielczej poważnie wzrosły. Według zasad dawniej obowiązujących statutów, gospodarstwa przyzagrodowe miały spełniać rolę gospodarstwa uzupełniającego potrzeby konsumpcyjne spółdzielców, nie miały stanowić gospodarstw towarowych. W takiej sytuacji badanie szczegółowe produkcji i dochodów gospodarstw przyzagrodowych nie miało większego znaczenia.

W ostatnich latach, jak wiadomo, obserwuje się bardzo wyraźne tendencje rozbudowywania gospodarstw przyzagrodowych, szczególnie w większości spółdzielni nowo powstałych produkcja zespołowa obejmuje tylko produkcję roślinną, a cała produkcja zwierzęca pozostaje w gospodarstwie przyzagrodowym. Tylko 25,7% spółdzielni założonych od 1957 r. prowadzi pełną zespołową produkcję roślinną i zwierzęcą, a pozostałe 74% to spółdzielnie form niższych, w których zespołowa produkcja dotyczy tylko produkcji roślinnej, bądź też koncentruje się tylko na gruntach Funduszu Ziemi, a gospodarstwa indywidualne spółdzielców w całości stanowią działki przyzagrodowe. W takich warunkach zmienia się rola gospodarstw przyzagrodowych z pomocniczych na

równorzędne z zespołowym, a nawet na pierwszoplanowe. Dlatego też ocena produkcji i dochodów spółdzielni tylko na podstawie gospodarki zespołowej nie wystarcza, nie daje ani pełnego, ani rzeczywistego obrazu wyników. Mimo dużego zróżnicowania rozmiaru gospodarstw przyzagrodowych, nasilenia hodowli i różnych form powiązania z gospodarstwem zespołowym, mimo różnych tendencji w poszczególnych rejonach kraju — ciężar gatunkowy gospodarstw przyzagrodowych w produkcji spółdzielczej jest zbyt duży, ażeby można je pominąć przy ocenie wyników spółdzielni.

W artykule tym zajmujemy się spółdzielnią jako całością gospodarki zespołowej i przyzagrodowej, nie tylko z punktu widzenia produkcji i dochodów, ale także z punktu widzenia świadczeń na rzecz państwa. Gospodarstwa przyzagrodowe w skali krajowej obejmują około 6% powierzchni spółdzielczej, ale dają produkcji około 30—40%, natomiast świadczenia na rzecz państwa obciążają przede wszystkim gospodarstwa zespołowe, a gospodarstwa przyzagrodowe płacą tylko niewielki podatek w wysokości około 120 zł na 1 gospodarstwo.

Spojrzenie na gospodarkę spółdzielczą łącznie z przyzagrodową wskazuje bardzo wyraźnie na szereg dysproporcji i antagonizmów między gospodarką zespołową i przyzagrodową.

Przedstawiona w artykule problematyka jest częścią większej pracy, dotyczącej zagadnień renty gruntowej w spółdzielniach produkcyjnych, stąd też wszystkie wskaźniki rozpatrywane będą w zależności od jakości gleb spółdzielni. Jakość gleb gospodarstwa oraz położenie względem rynku zbytu powoduje, że gospodarstwo uzyskuje mniejszą lub większą nadwyżkę ponad poniesione koszty produkcji, której część stanowi renta gruntowa. Rolą świadczeń na rzecz państwa jest, między innymi, przejęcie części tej nadwyżki wynikającej z bardziej uprzywilejowanych warunków naturalnych gospodarstwa.

Sprawa metody wyceny jakości gruntów oraz ich wpływu na wyniki produkcji zespołowej była przedmiotem innych publikacji¹ i tutaj nie będziemy się tym zajmowali.

Celem tego artykułu jest:

1. Pokazanie, na ile włączenie gospodarstw przyzagrodowych zmienia obraz gospodarki spółdzielczej w stosunku do zespołowej,

2. Zbadanie wpływu warunków glebowych na wysokość produkcji gotowej, produkcji czystej i dochodu czystego w gospodarstwie zespołowym i w gospodarstwach przyzagrodowych oraz ocena, na ile wyniki gospodarstw przyzagrodowych wpływają na te powiązania w całym gospodarstwie spółdzielczym.

3. Ocena świadczeń na rzecz państwa w gospodarce zespołowej i przyzagrodowej na tle dochodowości tych gospodarstw w różnych warunkach glebowych (problem zasadniczy artykułu).

* *

*

¹ J. Czyszowska — Wpływ jakości gleb na dochody spółdzielni produkcyjnych Zag. Ekon. Roln. nr 3/1959 oraz Przyczynek do badań nad rentą gruntową w spółdzielniach produkcyjnych Zag. Ekon. Rolnej nr 5/1959.

Badania dotyczą wyników 97 spółdzielni produkcyjnych z 1959 roku. Obejmują one 39 spółdzielni z rejonu poznańsko-bydgoskiego (rejon I) i 58 spółdzielni z rejonu południowo-wschodniego (rejon III). Spółdzielnie tych rejonów różnią się pomiędzy sobą warunkami ekonomiczno-społecznymi, glebowymi, zasobnością w siłę roboczą, stopniem kultury rolnej i stopniem mechanizacji. Dane liczbowe dotyczące gospodarki zespołowej zebrano drogą ankiet i sprawozdań rocznych. Tą samą drogą zebrano część danych dotyczących gospodarstw przyzagrodowych, jak obszar gospodarstw przyzagrodowych, obsada zwierząt, liczba osób pracujących i członków rodzin oraz wysokość świadczeń na rzecz państwa. Natomiast dane dotyczące produkcji i nakładów pieniężnych gospodarstw przyzagrodowych obliczono szacunkowo na podstawie jednostkowych wskaźników opracowanych dla 73 spółdzielni (wchodzących w skład badanej przez nas reprezentacji) przez Z. Smoleńskiego¹. Nakłady pracy w gospodarstwach przyzagrodowych na poszczególne rośliny i poszczególne rodzaje zwierząt obliczono na podstawie normatywów E. Bialskiego². Obraz gospodarki spółdzielczej, jaki tu przedstawimy, choć może nie dość precyzyjnie ustalony, daje możliwość spojrzenia na spółdzielnię jako całość i jako jedność dwóch różnych form własności, ale jednego wspólnego warsztatu produkcyjnego.

* *
*

Ponieważ w spółdzielniach dwóch omawianych rejonów powiązania pomiędzy gospodarką zespołową i przyzagrodową są bardzo różne, przedstawimy krótką charakterystykę tych powiązań. W rejonie I przeciętny obszar gospodarstwa przyzagrodowego jest większy niż w rejonie III, większa też jest liczba osób pracujących w przeciętnym gospodarstwie. Należy tu jeszcze wyjaśnić, że poza rzeczywistym obszarem gospodarstwa przyzagrodowego, spółdzielcy użytkują znaczną część pastwisk zespołowych, dla potrzeb hodowli przyzagrodowej, których nie włączamy tu do powierzchni przyzagrodowej. O rozmiarze gospodarki przyzagrodowej nie stanowi jednak powierzchnia, ale raczej rozmiar hodowli i ilość pasz dostarczonych przez gospodarstwo zespołowe. Powierzchnia gospodarstw przyzagrodowych w spółdzielniach obszarowo małych, jest z reguły mniejsza niż w spółdzielniach dużych mimo, że udział ich w ogólnej powierzchni spółdzielni jest duży. Różnice te bardzo wyraźnie występują między rejonem I i III.

Jak wynika z danych tabeli 1, rozmiar hodowli przyzagrodowej w przeliczeniu na 1 gospodarstwo stosunkowo mało jest zróżnicowany w rejonach, natomiast znaczne różnice występują między rejonami. Gospodarstwa przyzagrodowe w rejonie I mają znacznie więcej rozwiniętą hodowlę trzody chlewnej niż w rejonie III. Większa jest też obsada bydła. Wskaźniki te będą decydowały o znacznie wyższej produkcji przyzagrodowej w rejonie I niż w III. Szczególnie uderza wysokość

¹ Z. Smoleński i J. Burakiewicz — Materiały i przyczynki IER. Zeszyt nr 8, 1960.

² E. Bialski — Planowanie nakładów pracy w rolnictwie. Praca doktorska w druku.

Tabela 1

**Charakterystyka powiązań między gospodarką zespołową i przyzagrodową
w spółdzielniach o różnej jakości gleb**

Jakość gleby	Licz- ba da- nych spół- dziel- ni	Prze- ciężny obszar spół- dzielni ha	Po- wierz- nia działki przyza- grodowej ha	Liczba osób pracują- cych na 1 gospo- darstwo przyza- grodowe	Po- wierz- nia dzia- łek w % ogólnej po- wierz- ni spół- dzielni	Pogłowie przyza- grodowe			
						na 1 gos- podarstwo		na 1 ha użytków roln.	
						bydło	trzoda	bydło	trzoda

Rejon I (poznańsko-bydgoski)

Słabe	8	252	0,57	2,4	4,5	2,2	3,9	3,7	5,7
Średnie	26	264	0,59	2,0	6,1	2,1	3,9	3,5	6,6
Dobre	5	236	0,56	2,5	5,1	2,2	3,1	3,8	5,5

Rejon III (południowo-wschodni)

Słabe	19	113	0,58	1,8	8,7	1,7	1,4	2,9	2,3
Średnie	24	89	0,44	1,9	9,5	1,3	1,6	3,5	3,5
Dobre	8	67	0,39	1,5	7,8	1,9	1,4	4,8	3,4
B. dobre	7	93	0,34	1,8	6,3	1,7	2,3	4,7	6,4

wskaźników ilustrująca nasilenie pogłowia przyzagrodowego na 1 ha użytków przyzagrodowych. Oczywiście, o możliwości utrzymania tak dużej liczby zwierząt decydują pasze wyprodukowane w gospodarstwie zespołowym. W obu rejonach brak jest wyraźnych powiązań między jakością gleb spółdzielni a rozwojem hodowli przyzagrodowej i rozmiarem gospodarstw przyzagrodowych.

* *

*

Poziom produkcji przyzagrodowej i jej udział w produkcji ogólnospółdzielczej obrazują wskaźniki produkcji gotowej na 1 ha użytków rolnych (tabela 2). Właściwie wskaźniki produkcji przyzagrodowej w przeliczeniu na 1 ha powierzchni przyzagrodowej są rzadko stosowane, raczej jako jednostkę przeliczeniową przyjmuje się 1 gospodarstwo przyzagrodowe, ale w tym wypadku sprowadzenie wskaźników do jednego wspólnego miernika było niezbędne. Porównanie wysokości produkcji gotowej w gospodarstwach zespołowych i przyzagrodowych wskazuje na bardzo dużą intensywność małych obszarowo gospodarstw przyzagrodowych.

Dane tabeli 2 wymagają pewnych wyjaśnień co do sposobu obliczeń. Produkcja gotowa przyzagrodowa jest to, można powiedzieć, produkcja netto obliczona przez odjęcie od produkcji gotowej brutto (sprzedaż i spożycie) produktów przekazanych członkom z gospodarstwa zespołowego. Produkty te są częścią produkcji gotowej zespołowej (produkty

sprzedane + wydane członkom spółdzielni + akumulacja) i niepotrącenie ich z produkcji gotowej przyzagrodowej oznaczałoby dwukrotne ich liczenie.

Tabela 2

Produkcja gotowa w gospodarstwie spółdzielczym zespołowym i przyzagrodowym przy różnej jakości gleb

Jakość gleby	Produkcja gotowa na 1 ha użytków			Produkcja gotowa w %%	
	spółdzielni ogółem ^a	gosp. zespołowej ^b	gospodarki przyzagrodowej ^c	zespołowa	przyzagrodowa
Rejon I					
Słaba	4 824	3 271	32 594	67,9	32,1
Średnia	6 768	4 758	30 660	69,9	30,1
Dobra	8 190	6 522	27 790	80,8	19,2
Rejon III					
Słaba	4 303	2 951	19 151	61,2	38,8
Średnia	6 596	5 491	19 861	72,4	27,6
Dobre	6 429	5 283	20 174	75,7	24,3
B. dobre	7 355	6 329	22 535	80,2	19,8

^a na 1 ha użytków rolnych spółdzielczych

^b „ 1 „ „ „ „ zespołowych

^c „ 1 „ „ „ „ przyzagrodowych

Dane tabeli 2 nasuwają następujące uwagi:

— Produkcja gotowa gospodarstw przyzagrodowych, w przeliczeniu na 1 ha użytków przyzagrodowych, przewyższa wielokrotnie produkcję zespołową. Jest to możliwe dzięki temu, że produkcja zespołowa dostarcza surowca w formie pasz, które w gospodarstwie przyzagrodowym są dalej przetwarzane. Wyprodukowanie tak wysokiej produkcji na tak małej powierzchni byłoby niemożliwe bez pomocy z zewnątrz, w tym wypadku z gospodarstwa zespołowego. Gospodarstwa przyzagrodowe stanowią 4,5 do 6,1% powierzchni spółdzielczej w rejonie I i 6,1 do 9,5% w rejonie III, a dają 19 do 32% produkcji gotowej spółdzielczej w rejonie I i od 19,8 do 38,8% w rejonie III. Wysoka produkcja przyzagrodowa poważnie podnosi wskaźniki produkcji spółdzielczej w porównaniu z zespołową.

— Wysokość produkcji gotowej gospodarstw przyzagrodowych nie jest związana bezpośrednio z jakością gleb spółdzielni. Wynika to z zasadniczo różnej struktury produkcji zespołowej (80% produkcja roślinna i około 20% produkcja zwierzęca) i przyzagrodowej (produkcja zwierzęca około 80%). Tak więc zależność poziomu produkcji ogólnospółdzielczej od jakości gleb jest nieco mniejsza niż w produkcji zespołowej, gdyż jest w pewnym sensie niwelowana przez hodowlę przyzagrodową, nie związaną bezpośrednio z jakością gleb.

— Udział produkcji gotowej przyzagrodowej w ogólnospółdzielczej wyraźnie maleje przy przechodzeniu od gleb słabszych do lepszych. Przyczyny tego są dwojakie: 1) słabsze gleby to więcej użytków zielonych, które stwarzają korzystne warunki dla rozwoju hodowli zespołowej, ale też i przyzagrodowej; 2) lepsze warunki glebowe zapewniają wyższą produkcję, a co za tym idzie wyższe dochody spółdzielcom, co w pewnym stopniu zmniejsza ciężar gatunkowy produkcji i dochodów przyzagrodowych.

Inaczej również kształtują się nakłady pieniężne, a co za tym idzie i produkcja czysta w gospodarstwie spółdzielczym niż w zespołowym.

Tabela 3

Nakłady pieniężne, produkcja czysta i jej struktura przy różnej jakości gleb w gospodarce spółdzielczej, zespołowej i przyzagrodowej

Jakość gleb	Nakłady pieniężne na 1 ha użytków			Produkcja czysta na 1 ha uż. rolnych			Produkcja czysta w %%	
	spółdz. ogółem	zespołowych	przyzagrodowych	spółdz. ogółem	zespołowych	przyzagrodowych	zespołowa	przyzagrodowa
Rejon I								
Słaba	1 722	1 526	5 820	2 822	1 785	26 774	57,8	42,2
Średnia	2 307	2 158	5 648	3 980	2 600	25 012	61,5	38,5
Dobre	2 856	2 604	5 931	5 334	3 918	21 859	78,9	21,8
Rejon III								
Słaba	1 897	1 597	5 040	2 406	1 355	14 111	51,4	48,6
Średnie	2 600	2 283	5 588	3 996	3 208	14 281	72,4	27,6
Dobre	2 620	2 128	5 522	3 809	3 185	14 652	72,9	27,1
B. dobre	2 157	1 974	4 977	5 198	4 354	17 558	87,9	22,1

Wysokość nakładów pieniężnych w gospodarce zespołowej jest bardzo wyraźnie powiązana z jakością gleb spółdzielni, brak jest natomiast tych powiązań w gospodarstwach przyzagrodowych. Stwierdzenie to odnosi się również do produkcji czystej¹. Jest to zrozumiałe, gdyż produkcja zespołowa to przede wszystkim produkcja roślinna, której wyniki w znacznym stopniu powiązane są z warunkami glebowymi. Produkcja przyzagrodowa to przede wszystkim produkcja zwierzęca, zależna od ilości dostarczonych pasz z gospodarstwa zespołowego, a więc tylko pośrednio uzależniona od jakości gleb. Zależność wysokości nakładów pieniężnych i produkcji czystej od jakości gleb w całym gospodarstwie spółdzielczym w stosunku do zespołowego, jest w pewnym stopniu niwelowana przez gospodarstwa przyzagrodowe. Mówi o tym wysokość współczynników korelacji prostej pomiędzy jakością gleb a wysokością produkcji czystej, które wynoszą w rejonie I — 0,437, w rejonie III — 0,631 dla gospodarki zespołowej oraz 0,394 w rejonie I i 0,563 w rejonie III dla gospodarki spółdzielczej jako całości.

¹ Produkcję czystą obliczono przez odjęcie od produkcji gotowej nakładów pieniężnych.

Szczególnie jednak ulega zmianie obraz spółdzielni przy uwzględnieniu nakładów pracy w gospodarstwach przyzagrodowych. Wysokość nakładów pracy na jednostkę powierzchni jest — między innymi — wskaźnikiem intensywności gospodarstwa, oczywiście o ile są to nakłady celowe. O celowości nakładów świadczy w pewnym sensie ich efektywność. To co przede wszystkim różni gospodarstwo zespołowe i przyzagrodowe, to wysokość nakładów pracy i ich efektywność (tabela 4).

Tabela 4

Nakłady pracy na 1 ha i ich efektywność w gospodarce spółdzielczej, zespołowej i przyzagrodowej przy różnej jakości gleb

Jakość gleb	Nakłady dni roboczych na 1 ha			Efektywność pracy ^a		
	spółdzielnie ogółem	gosp. zespołowa	gosp. przyzagrodowa	spółdzielnie ogółem	gosp. zespołowa	gosp. przyzagrodowa
Rejon I						
Słabe	48	36	315	100	92	103
Średnie	61	45	312	105	107	95
Dobre	68	52	318	120	125	87
Rejon III						
Słabe	47	31	230	92	96	83
Średnie	72	54	244	92	102	70
Dobre	73	54	295	88	98	68
B. dobre	81	64	324	91	98	70

^a Wartość produkcji gotowej na jeden dzień pracy

Jak widzimy z danych tabeli 4, nakłady pracy w gospodarstwach przyzagrodowych wielokrotnie przewyższające nakłady pracy na jednostkę powierzchni w gospodarce zespołowej poważnie zwiększają nakłady pracy na jednostkę powierzchni w całym gospodarstwie spółdzielczym¹.

Jednak mimo wysokich dochodów gospodarstw przyzagrodowych efektywność pracy tych gospodarstw jest niższa niż gospodarstw zespołowych. Brak również w gospodarstwach przyzagrodowych powiązań między efektywnością pracy a jakością gleb, które bardzo wyraźnie występują w gospodarce zespołowej — szczególnie w rejonie I. A zatem ogromna pracochłonność gospodarstw przyzagrodowych i często niecelowe nakłady pracy są przyczyną, że wartość produkcji przypadającej na 1 dzień pracy jest niższa niż w dużym gospodarstwie zespołowym. Tak

¹ Przez włączenie gospodarstw przyzagrodowych wskaźniki dla gospodarstwa spółdzielczego znacznie zbliżyły się do podobnych wskaźników dla gospodarstw indywidualnych. Przeciętnie w kraju nakłady pracy na 1 ha użytków rolnych zespołowych wynoszą 42 dni, w gospodarce spółdzielczej łącznie z przyzagrodową — około 59 dni, a w gospodarce indywidualnej chłopskiej — według danych rachunkowiczów IER — około 90 dni pracy na 1 ha.

więc gospodarstwa przyzagrodowe powodują obniżenie efektywności pracy w całkowitej gospodarce spółdzielczej i zmniejszenie stopnia tej zależności od jakości gleb.

Należy jeszcze wyjaśnić, że w rejonie II efektywność nakładów pracy w gospodarce zespołowej nie wzrasta przy przechodzeniu od gleb słabszych do lepszych, jak w rejonie I. Spółdzielnie rejonu III (południowo-wschodniego), w przeciwieństwie do rejonu I są obszarowo małe i rozporządzają nadmiarem rezerw roboczych. Nakłady pracy na 1 ha użytków są bardzo duże, często niecelowe, którym nie towarzyszy odpowiednio zwiększenie produkcji, stąd też, podobnie jak w gospodarstwach przyzagrodowych, dodatkowe nakłady pracy, mimo korzystnych warunków glebowych sprzyjających wyższej wydajności pracy, nie dają odpowiedniego efektu.

Tabela 5

Efektywność nakładów pieniężnych w gospodarce spółdzielczej, zespołowej i przyzagrodowej przy różnej jakości gleb

Jakość gleby	Rejon I			Rejon III		
	gospodarstwo			gospodarstwo		
	spółdzielcze ogółem	zespołowe	przyzagrodowe	spółdzielcze ogółem	zespołowe	przyzagrodowe
Słabe	127	104	162	107	99	132
Średnie	132	114	151	112	117	120
Dobre	138	132	157	107	116	100
B. dobre				126	130	108

Natomiast nakłady pieniężne i ich efektywność w gospodarce zespołowej w obu rejonach bardzo wyraźnie zależą od jakości gleb — brak natomiast tych powiązań w gospodarce przyzagrodowej. Gospodarstwa przyzagrodowe zmniejszają zależność efektywności nakładów pieniężnych w całym gospodarstwie spółdzielczym od warunków glebowych, ale zwiększają ich absolutną wysokość na jednostkę powierzchni.

* *

*

Na tle wyżej omawianych wskaźników, zajmiemy się szczególnie interesującą nas sprawą dochodu czystego i udziału w nim świadczeń na rzecz państwa w gospodarstwie zespołowym i w gospodarstwach przyzagrodowych. Dochód czysty obliczamy przez odjęcie od produkcji czystej umownej opłaty pracy, liczonej po 45 zł za 1 dzień roboczy, tj. wg przeciętnej płacy netto w PGR.

Dochód czysty z 1 ha gospodarstw przyzagrodowych jest znacznie wyższy niż gospodarstw zespołowych, szczególnie w rejonie I. Świadczenia na rzecz państwa ponosi przede wszystkim gospodarstwo zespołowe. Gospodarstwa przyzagrodowe płacą niewielki podatek gruntowy w wysokości 100—120 zł na 1 gospodarstwo, niezależnie od rozmiaru hodowli

i wysokości uzyskanej produkcji. Tylko w spółdzielniach niższych form, bez zespołowej hodowli, wymiar dostaw żywca rozdzielany jest między gospodarstwa przyzagrodowe. Tak więc gospodarstwa przyzagrodowe, mimo że przejmują większość dochodu, w świadczeniach na rzecz państwa uczestniczą w bardzo małym stopniu.

Poniżej podajemy dane liczbowe ilustrujące dochód czysty i udział w nim świadczeń na rzecz państwa. Dane o świadczeniach w rejonie południowo-wschodnim wymagają pewnych wyjaśnień. Świadczenia zespołowe są obliczane na 1 ha użytków rolnych zespołowych, co nie oznacza rzeczywistego wymiaru świadczeń z jednostki powierzchni. W rejonie tym duży odsetek powierzchni zespołowej to grunty Funduszu Ziemi, w pewnej części zwolnione z obciążeń. Powierzchnia rzeczywiście opodatkowana w tym rejonie stanowi od 61 do 93% powierzchni użytków rolnych w poszczególnych grupach wg jakości gleb. Stąd też wykazane w tabeli 6 obciążenia gospodarstw zespołowych nie ilustrują wymiaru świadczeń, lecz są znacznie zaniżone na okres przejściowy, uprawniający do ulg. Wyższe świadczenia gospodarstw przyzagrodowych w rejonie III w stosunku do rejonu I wynikają z mniejszego obszaru tych gospodarstw, a świadczenia określone są na 1 gospodarstwo bez względu na jego powierzchnię.

Tabela 6

Dochód czysty, świadczenia na rzecz państwa i udział ich w dochodzie czystym w gospodarstwie spółdzielczym, zespołowym i przyzagrodowym przy różnej jakości gleb

Jakość gleb	Rejon I			Rejon III		
	spółdzielnie ogółem	gospod. zespołowe	gospod. przyzagrodowe	spółdzielnie ogółem	gospod. zespołowe	gospod. przyzagrodowe
Dochód czysty na 1 ha użytków						
Słabe	1 032	178	11 599	291	—21	4 861
Średnie	1 716	596	10 972	989	780	3 302
Dobre	2 274	1 576	7 352	821	757	2 377
B. dobre				1 568	1 471	2 978
Świadczenia ^a na rzecz państwa na 1 ha użytków						
Słabe	263	269	134	197	199	178
Średnie	313	338	183	196	188	204
Dobre	316	321	197	146	143	193
B. dobre				236	210	282
Świadczenia w %% dochodu czystego						
Słabe	25,4	151	1,2	61,2	—	4,7
Średnie	18,2	57	1,6	15,9	23,9	7,2
Dobre	14,3	20	2,7	17,3	18,8	8,9
B. dobre				8,6	14,2	10,4

^a Świadczenia gospodarstw zespołowych obejmują podatek oraz dostawy obowiązkowe zbóż, ziemniaków i żywca liczone po cenach stanowiących różnicę między cenami ponadplanowego skupu i dostaw obowiązkowych. Świadczenia gospodarstw przyzagrodowych obejmują tylko podatek.

Świadczenia na rzecz państwa w gospodarstwach przyzagrodowych w rejonie I są w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych prawie o 100% niższe niż w gospodarstwie zespółowym. Stąd też świadczenia spółdzielni jako całości są niższe od świadczeń z gospodarstw zespółowych. Prawidłowości te w rejonie III są nieco odmienne z przyczyn powyżej omówionych. Wysokość świadczeń tylko w małym stopniu związana jest z jakością gleb. Na glebach słabych wymiar świadczeń gospodarstw zespółowych w obu rejonach przewyższa dochód czysty tych gospodarstw, natomiast pozostaje duża nadwyżka na potrzeby reprodukcji w spółdzielniach na glebach średnich i dobrych. W gospodarstwach przyzagrodowych nadwyżka dochodu czystego po oddaniu świadczeń na rzecz państwa jest bardzo wysoka bez względu na jakość warunków glebowych.

Nawiązując do sprawy wytwarzania renty gruntowej w spółdzielniach produkcyjnych należy stwierdzić, że renta gruntowa powstaje w całym gospodarstwie spółdzielczym. Jak już wykazano, część renty gruntowej wytworzonej w gospodarstwie zespółowym otrzymują spółdzielcy w postaci udziału w dochodzie, który zapewnia większą czy mniejszą opłatę pracy i wysokość jego zależy od warunków naturalnych spółdzielni. Tak więc spółdzielcy, oprócz produktu niezbędnego należnego im za pracę, otrzymują również jako współwłaściciele, część produktu dodatkowego, jednak uzależnionego nie od ilości i jakości ziemi wniesionej, a od ilości pracy. Pewna część tego produktu zostaje w toku dalszej produkcji przetworzona w gospodarstwach przyzagrodowych i jest źródłem dalszych dochodów spółdzielców. A zatem produkcja gospodarstw przyzagrodowych jest jakby przedłużeniem procesu produkcyjnego gospodarstwa zespółowego, a nie stanowi samodzielnego procesu produkcji. Podzielone są tylko funkcje między gospodarstwem zespółowym i przyzagrodowym: pierwsza wytwarza przede wszystkim produkty roślinne, druga — przetwarza uzyskane z gospodarstwa zespółowego produkty roślinne na produkty zwierzęce.

Inny jest podział obowiązków wobec państwa między gospodarstwo zespółowe i przyzagrodowe. Obowiązki koncentrują się przede wszystkim w gospodarstwie zespółowym, natomiast gospodarstwa przyzagrodowe niezależnie od rozmiaru produkcji otrzymują dość wyrównany — raczej dość niski — wymiar podatku.

* * *

W pracy, której częścią jest ten artykuł, na podstawie szczegółowej analizy świadczeń na rzecz państwa w gospodarstwach zespółowych, w zróżnicowanych warunkach glebowych, wysunięto szereg wniosków i propozycji co do zmian w obowiązującym systemie obciążeń. Niektóre z tych wniosków dotyczą zmian w systemie obciążeń w rolnictwie w ogóle, inne w odniesieniu tylko do gospodarstw zespółowych. Wnioski te zostały skorygowane i uzupełnione po przeanalizowaniu tych problemów w gospodarstwie spółdzielczym jako całości, łącznie z gospodarstwami przyzagrodowymi.

Ponieważ wnioski te i propozycje stanowią pewną całość mimo, że nie wszystkie wynikają bezpośrednio z przedstawionych w artykule danych i nie były dostatecznie rozwinięte, przytoczmy je w całości.

— Formą świadczeń na rzecz państwa powinien być tylko podatek gruntowy. Obciążenie cen produktów rolnych w dostawach obowiązkowych funkcją realizacji świadczeń na rzecz państwa ma wiele wad. System ten powoduje oderwanie cen skupu produktów rolnych od cen detalicznych i od warunków kształtujących popyt na te produkty. Ceny artykułów rolnych, i ich relacje do cen artykułów przemysłowych, wyznaczają ogólne ramy podziału dochodu między przemysł i rolnictwo, a w tych ramach tylko podatek gruntowy wydaje się najslusniejszą formą świadczeń rolnictwa na rzecz państwa.

System świadczeń w formie dostaw obowiązkowych mimo znacznych ulg w porównaniu z gospodarstwami indywidualnymi, nie był korzystny dla spółdzielni produkcyjnych.

Na przykład, wymiar dostaw żywca dotyczył tylko produkcji zespołowej, podczas gdy główny rozwój produkcji zwierzęcej przypadał na gospodarstwa przyzagrodowe. System obowiązkowych dostaw w ogóle jest, mimo znacznych ulg, pewną przeszkodą w racjonalnym rozwoju produkcji, zmusza do wielostronnego rozwoju produkcji, utrudnia specjalizację i hamująco wpływa na rozwój zespołowej hodowli.

Wymiar obowiązkowych dostaw dla spółdzielni produkcyjnych ustalany był na podstawie przeciętnych norm powiatowych lub rejonowych, co stwarzało pewne nieuzasadnione dysproporcje między spółdzielniami, gdyż taki sam wymiar obowiązywał spółdzielnie gospodarujące na dobrych i na słabych glebach, a więc uzyskujących wyższe i niższe dochody. Potwierdzają to przytaczane w tej pracy wyniki wskazujące bardzo wyraźnie na brak powiązań między wysokością świadczeń a jakością gleb, a więc i dochodami spółdzielni.

W myśl obowiązujących zasad na najbliższe lata zostaje utrzymany system dostaw obowiązkowych z tym, że sumy wynikające z rozmiaru między cenami artykułów sprzedawanych w ramach obowiązkowych dostaw, a cenami ponadplanowego skupu zostają przeznaczone na finansowanie rolnictwa — Fundusz Rozwoju Rolnictwa. Ta nowa polityka finansowania inwestycji rolnictwa słuszną i celową w warunkach gospodarstw indywidualnych, może być mało skuteczna wobec spółdzielni produkcyjnych. Znacznie niższe dostawy obowiązkowe, stosowane ulgi i zwolnienia są źródłem bardzo niewielkiego Funduszu Rozwoju Rolnictwa dla spółdzielni i nie może to zapewnić spółdzielniom większej pomocy w inwestowaniu, ani odegrać większej roli w gospodarce finansowej spółdzielni.

Najbardziej uzasadnioną podstawą wymiaru świadczeń na rzecz państwa wydaje się realizacja renty gruntowej. Istnieją dwie możliwości określenia podstawy do wymiaru świadczeń: oparcie wymiaru o dochód gospodarstwa, bądź też uzależnienie go od ilości i jakości posiadanej ziemi i jej położenia, czyli od wysokości osiągananej przez gospodarstwo renty gruntowej. Za tym ostatnim systemem przemawia to, że dochody gospodarstwa są silnie uzależnione od ilości, jakości oraz położenia posiadanej ziemi. Przejęcie renty gruntowej lub znacznej jej części na rzecz państwa, oznacza przejęcie tej części dochodu, która nie wynika ze zwiększonych nakładów gospodarstwa, ale z jego uprzywilejowanych warunków i monopolu na ziemię i to ziemię dobrej jakości. Świadczenia

w formie podatku gruntowego powinny realizować nie całą rentę gruntową, ale rentę różniczkową I lub jej część, natomiast renta różniczkowa II powinna pozostać w gospodarstwie.

— Uzależnienie wymiaru świadczeń od ilości i jakości ziemi gospodarstwa, stwarza zainteresowanie producenta w optymalnym wykorzystaniu ziemi i podnoszeniu intensywności gospodarstwa. Przy podnoszeniu i zwiększaniu produkcji rolnej ciężar gatunkowy świadczeń na rzecz państwa uzależniony od ilości i jakości ziemi — a nie od dochodu — maleje, a przez to dochód osobisty producenta wzrasta. Obciążenie każdego hektara ziemi świadczeniami na rzecz państwa zmusza niejako właściciela do produkcyjnego wykorzystania każdego kawałka gruntów i sprzyja zwiększaniu intensywności produkcji.

— Mimo że świadczenia nie muszą odpowiadać wysokości renty gruntowej, obecny system wymiaru świadczeń wymaga zrewidowania dotychczasowych norm i ściślejszego ich powiązania z ewentualną wysokością renty gruntowej. Wyniki wszystkich naszych obliczeń wyraźnie wskazują na potrzebę rozszerzenia skali wymiaru świadczeń w zależności od jakości gruntów.

— Uzależnienie wymiaru podatku gruntowego od ilości i jakości ziemi w spółdzielni jest jeszcze bardziej uzasadnione niż w gospodarstwach indywidualnych. Zależność dochodu spółdzielni od warunków naturalnych jest większa niż w gospodarstwach indywidualnych, co wynika z większego udziału produkcji roślinnej, bezpośrednio związanej z warunkami glebowymi, a ponadto spółdzielnie jako gospodarstwa duże, w zasadzie nie przeładowane nadmiarem rezerw siły roboczej, bardziej ekstensywne niż gospodarstwa indywidualne, mają większe możliwości wykorzystania warunków przyrodniczych w podnoszeniu produkcji i dochodu.

Oczywiście o wysokości wymiaru świadczeń decydują cele polityki państwa w dziedzinie podziału dochodu narodowego, które w różnych okresach mogą być różne i uzależnione od potrzeb rozwoju poszczególnych działów gospodarki narodowej, w tym i rolnictwa. Potrzeby te ulegają zmianom wraz ze zmianami celów polityki określających globalną wielkość obciążeń rolnictwa. Stąd też podstawy wymiaru świadczeń mogą ulegać zmianom i nie mogą być określone zbyt rygorystycznie.

Wymiar świadczeń dla spółdzielni powinien obejmować gospodarstwo spółdzielcze jako całość, a nie tylko gospodarstwo zespołowe, a wysokość jego powinna być uzależniona od możliwości produkcyjnych całego gospodarstwa, w tym i gospodarstwa przyzagrodowego. Podział obciążeń między gospodarstwo zespołowe i gospodarstwa przyzagrodowe, wydaje się, powinien następować wewnątrz spółdzielni.

Kryteria podziału obciążeń między gospodarstwa zespołowe i gospodarstwa przyzagrodowe mogą być różne np.:

1 — zależne od rozmiarów hodowli przyzagrodowej — bardziej rozbudowana hodowla — większe obciążenie;

2 — od rozmiaru produkcji towarowej gospodarstw przyzagrodowych, co jednak byłoby trudne do ustalenia;

3 — odwrotnie proporcjonalne do rozmiarów hodowli zespołowej, czyli w miarę rozwoju hodowli zespołowej zmniejszałby się udział w obciążeniach spółdzielczych gospodarstw przyzagrodowych.

Przytoczone tu propozycje nie mają na celu bezwzględnego ograniczenia produkcji gospodarstw przyzagrodowych, ale powinny przyczynić się do uzdrowienia stosunków między gospodarką zespołową i przyzagrodową i między gospodarstwami przyzagrodowymi.

Wydaje się niesłuszne, ażeby — jak dotąd — gospodarstwo przyzgodowe utrzymujące 1 krowę i 2 tuczniki rocznie, na swój użytek, płaciło taki sam podatek jak gospodarstwo posiadające 5 krów i 10 tuczników i oczywiście wysoką produkcję towarową. Wydaje się, że zmiana w systemie obciążeń mogłaby wpłynąć na bardziej racjonalne powiązanie między produkcją zespołową i przyzgodową oraz na umocnienie i usprawnienie produkcji spółdzielczej.

Jeżeli państwo daje ulgi w obciążeniach i przywileje gospodarstwom zespołowym, to z uwagi na potrzebę ułatwienia im reprodukcji rozszerzonej, a więc dla ich umocnienia i rozwoju. Natomiast preferowanie gospodarstw przyzagrodowych, większe niż gospodarstw zespołowych, to chyba tylko premia za członkostwo, zwiększenie osobistych korzyści, nie mających nic wspólnego z popieraniem produkcji.

Ogólne zasady wymiaru powinny być wspólne dla spółdzielni i gospodarstw indywidualnych. Zrewidowania wymaga dotychczasowy system ulg i zwolnień od świadczeń w spółdzielniach. Wymiar świadczeń powinien bezwarunkowo uwzględniać stopień usamodzielnienia środków produkcji, przy czym ulgi w wymiarze, w stosunku do wymiaru gospodarstw indywidualnych, powinny być przekazywane nie na podnoszenie osobistego dochodu spółdzielców, co się obecnie często zdarza, ale na zespołowe inwestycje. Pewnych ulg wymagają spółdzielnie w okresie pierwszych lat istnienia, kiedy to w krótkim czasie należy od podstaw tworzyć nowe, duże nowocześnie wyposażone gospodarstwa, ale tutaj ulgi w świadczeniach są tylko jedną z wielu, stosunkowo niewielką formą pomocy ze strony państwa.

Podział renty gruntowej na część realizowaną przez państwo i pozostającą w spółdzielni musi w pewnym stopniu stanowić pewną zachętę do przystąpienia do spółdzielni, musi bardzo wnikliwie uwzględniać możliwości spółdzielni w wywiązaniu się ze świadczeń i zapewnić reprodukcję rozszerzoną gospodarstw, co jest nieodzownym warunkiem ich istnienia.

ЯНИНА ЧИШКОВСКА

Институт экономики сельского хозяйства

В а р ш а в а

РОЛЬ ПРИУСАДЕБНЫХ ХОЗЯЙСТВ В ПРОИЗВОДСТВЕ, ДОХОДАХ И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПОСТАВКАХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ

Резюме

В связи с существующей проблемой поземельной ренты и доли в ней государственных поставок в общественных хозяйствах производственных кооперативов, автор рассматривает эту проблему также и по отношению к приусадебным хозяйствам. Удельный вес приуса-

дебных хозяйств в производстве и общесооперативных доходах очень значительный (20—48%), а государственные поставки возлагаются, прежде всего, на общественные хозяйства. В приведенных выводах автор предлагает, чтобы величину поставок государству определять по всему кооперативному хозяйству, а распределение наложений между общественное и приусадебное хозяйство производить внутри кооператива в зависимости от размера продукции и доходов, полученных в приусадебном хозяйстве. Ввиду большой интенсивности кооператива с широко развернутым приусадебным производством (в особенности с животноводством) существует нужда рациональной увязки между общественным и приусадебным производством. Одной из форм воздействия на эту увязку могут быть соответствующие госпоставки приусадебных хозяйств, имеющие в виду размер доходов, получаемых этими хозяйствами.

JANINA CZYSZKOWSKA

The Institute of Agricultural Economics

Warsaw

THE ROLE OF PRIVATE ALLOTMENTS IN THE PRODUCTION, REVENUE AND SERVICES TO THE STATE OF COOPERATIVE FARMS

Summary

The author considers the question of ground rent and services contributed to the state by state cooperative farms. The problem is also considered in respect to private allotments. The role of allotments in the production and revenue of cooperatives as a whole is considerable (20—48%), while most of the burden of the services contributed to the state is borne by cooperative holdings. The author proposes that the size of services contributed to the state be fixed for cooperative holdings as a whole and that the division of payment between cooperative and allotment holdings be determined within the cooperative, according to the level of production and revenue achieved by the allotment holders. In view of the increase in cooperatives from the widely-extended allotment production (particularly in livestock) there is a need for rational collaboration between cooperative and allotment production. One way of inducing such collaboration could be the contribution of appropriate services to the state by the allotment holders, taking into consideration the size of their income.